

Mer kultur: Recensionerna, krönikorna, kulturnyheter och debatten – mer läsning på vk.se/kultur

Kulturredaktör: Sara Meidell 090-17 60 38 E-post: kultur@vk.se

En hjälte från Umeå i konung Karls blodiga tid

BOK

Magnus Västerbro
Tyrannens tid
Albert Bonniers förlag

Lars-Gunnar Olsson
J. H. Schönheit
Riteon förlag

Karl XII har många uttolkare, inte minst de som med näsan mot Ryssland beundrat hans dådkraft. Som lagt pannorna i djupa veck över undantagsmänniskan som så suveränt behärskade sin samtid.

Magnus Västerbro vänder på steken, i sin nya bok *Tyrannens tid*. Han låter kungen kriga där ute i periferin och lyfter i stället fram hur politiken drabbar människorna i hemlandet. Kungens krigsmaskin kräver ständigt nya rekryter, skrapar snart rent i den manliga befolkningen och när allt är över visar det sig att tvåhundra tusen man strök med. I en befolkning på två miljoner.

Folk söker värja sig så gott det går inför denna tids människoslukande Molok.

Någon organiserad opposition är det aldrig tal om, men man flyr till skogs, eller till Norge, stympar sig, begår till och med självmord. Dessa individuella öden är hjärtskärande. Men inget hjälper. Kungens order måste följas till punkt och pricka och till slut är det bara kvinnor och gamlingar kvar i ett utarmat land.

Förutsättningen för eländet är det lagstadgade enväldet och när Karl XII som 18-årig fältherre gör militär succé genom att besegra danskar, ryssar och polacker är hans makt oinskränkt. Allt av vikt kräver hans godkännande trots att han nu i femton år regerar utan att sätta sig fot i landet.

I rådet som sitter i Stockholm vågar man inte säga pip utan verkställer underdånigt kungens krav på mer pengar och mer manskaper till kriget. Först efter Poltava karskar rådsherrarna i Stockholm upp sig och söker samla till riksdag. Alla inser att något måste göras, ingen vågar hålla i yxan.

Västerbro skriver med socialt patos men det går viss monotoni i eländeskatalogen som redovisas år för år. Bättre bränner det till när rådet maktspekar politisk kryptasino. Men kungen vet att kuva sitt folk och behåller makten fram till dess han får en kula i huvudet under angreppet på Norge november 1718. Och då faller enväldet ihop

Under Karl XII:s krig behövs det soldater och sammanlagt dör 200 000 män i en befolkning på två miljoner. Målningen är gjord av konstnären Gustaf Cederström 1880.

FOTO: TT

Johan Henrich Schönheit borde bli hedersmedborgare i Umeå, menar **VK:s** recensent. FOTO: RITEON FÖRLAG

nästan över en natt. Det är som om en kramp lämnar samhällskroppen.

Sverige – detta mellanmjölkens land – blir nu till ett varnande skolexempel på ett totalitärt samhälle med stark tystnadskultur.

Västerbro kan endast anföra två exempel på politisk frispråkighet. Det ena gäller prästen Boethius i Mora som öppet fördömer kungen politik och därför sätts på fästning i tjugo år.

Det andra rör Johan Henrich Schönheit som angriper korrupta ämbetsmän och statskyrkan och som slutar sina dagar på galgbacken i Marstrand 1706.

Schönheit verkar under mer än ett decennium i Umeå, som läkare och som åklagare. Påtalar brister i den lokala förvaltningen

Lars Gunnar Olsson från Umeå har skrivit en bok om Schönheit.

FOTO: TORBJÖRN JAKOBSSON

och förvisas från Västerbotten 1694. Bosätter sig i Stockholm där han bland annat driver sak med korrupta ämbetsmän i Livland, bland andra kungens nära rådgivare Carl Piper.

Flyr till Hamburg varifrån han med Karl XII:s goda minne kidnappas, förs till Stockholm och döms till livstids fängelse.

Tämligen okänd på våra breddgrader men dyker upp här och där i annalerna. Senast hos författaren Ola Larsson som hyllar honom i avslutning till 250-årsminnet av tryckfrihetsförordningen 1766. Mest noterad i fragment men när nu fritidshistorikern Lars-Gunnar Olsson från Umeå tar sig an denne märklige man och ägnar honom en biografi är det en sann kulturgärning.

Som sagt åklagare och läkare, men också visseblåsare, för-

Magnus Västerbro har skrivit *Tyrannens tid* om Sverige under Karl XII.

FOTO: FREDRIK HJERLING

fattare, kvinnokarl, en maktens utmanare, förkämpe för yttrande-, tryck- och religionsfrihet.

Schönheit rekryteras först till ett slags läkartjänst, men får snart erbjudande att bli åklagare och landsfiskal.

Efter några år på tjänsten får han fullmakt av Kanslikollegiet. Vilket ger honom inte bara rätt- utan också skyldigheten att undersöka oegentligheter inom statsförvaltningen. Och han tar sitt uppdrag på fullaste allvar.

Men det är en sak han inte förstår: att också rättvisan vilar i maktens händer.

Kungligt envælde, liksom alla andra diktaturer är inte bara en maktfullkomlig person som sitter i toppen. Det är också en järnhård byråkrati där underordnad instans aldrig kan genombryta överordnad.

Schönheit lyckas i en process få borgmästare Gertsson i Umeå avsatt. Det gick an, åklagare och borgmästare väger ganska jämnt i hackordningen, men när Schönheit ger sig på landshövdingen Douglas för oegentligheter är det kört.

Douglas kallar på hovrättsjurister som underkänner anklagelserna med resultatet att Schönheit så småningom förvisas från Västerbotten. Men då har han dessutom dabbat sig genom att lägga en borgarhusfru, ett svårt brott vid denna tid. Båda får böta fyrtio daler silvermynt och förklaras non grata.

De båda flyttar till Stockholm där de så småningom gifter sig.

Där skapar han genom en kreativ översättning en text som av litteraturhistoriker kommit att kalla Sveriges första roman, berättelsen om den kyske Josep- hus leverne i Egypten.

Han fortsätter också med sitt visseblåsande kring korruption och underslev i statsapparaten och denna gång riktar han bannstrålarna mot ämbetsmännens olagliga framfart i Livland. Halten i anklagelserna är svårbedömd, men i fallet Carl Piper rör det sig om en notorisk mutkolv.

Schönheit ifrågasätts, vad har han med Livland att göra, en avsatt åklagare från Västerbotten?

Men han själv ser inte saken så. Han har ju kungligt förordnande med uppgift att tillgodose rikets intressen var dessa än är hotade.

Schönheit vördar kungen, det är de bedrägliga ämbetsmännen han vill åt. Och han gör det med en skrift, kallad *Hochst Notwendige Defension*. Den kommer så småningom att brännas med hans kropp när han avrättas. Men då har man först slitit av handen han skrivit med och tungan han talat med.

Men med skriften tog det förstas hus i helvete och Schönheit förstod nu vilka maktmänniskor han hade utmanat och såg sig tvingad att fly till Tyskland. Han slår sig ned i Hamburg, men tubbas att lämna staden varefter han kidnappas och transporteras till Stockholm, en kupp värdig CIA eller KGB i vår egen tid.

Förs till Marstrand med livstidsdom som ändras till dödsstraff sedan han i pietismens anda gått till storms mot den ofelbara svenska statskyrkan.

En stormaktstiden sanne hjälte. Borde självklart utses till hedersmedborgare i Umeå.